

כב. נס גלוי ונס נסתר

בחג החנוכה אנו מוצאים שתי סיבות עיקריות לתקנת החג: לזכר ניצחון המכבים על היוונים במלחמה כפי שמופיע בתפילת 'על הניסים', ולכבוד נס פך השמן כפי שמוכר בגמרא בשבת. ראינו בפרקים הקודמים שהרמב"ם מביא את שני הטעמים במשנה תורה: הרמב"ם פותח את הלכות חנוכה (ג, א) בתיאור ניצחון של המכבים על היוונים וחיידוש מלכות ישראל. מיד לאחר מכן הרמב"ם מתאר את נס פך השמן (ג, ב). מצוות חנוכה תוקנו כנגד שני העניינים - הלל ושמחה לזכר הניצחון ומצוות הדלקת נרות חנוכה לזכר פך השמן. בפרק זה נבחן את היחס בין שני טעמים אלו ובין חנוכה לחג פורים.

בור ללא מים

מטרתם של ספרי ההלכה היא להנחות את האדם ולהורות לו כיצד עליו לנהוג למעשה. ספרים אלו מכילים הנחיות מוחלטות וברורות כגון אסור ומותר, לכתחילה ובדיעבד, ובמקרים רלוונטיים אף מורים כיצד יש לנהוג בשעת הדחק. לעומתם, סוגיות התלמוד בנויות בצורה שונה: פעמים רבות הן אינן סדורות לפי הקשרים ברורים אלא לפי קשרים הנראים אסוציאטיביים, ובסוגיות רבות קשה להסיק את ההנחיות הלכה למעשה. לעיתים הגמרא ממזגת בין דיונים הלכתיים ובין קטעי אגדה, מיזוג שנראה אסוציאטיבי גרידא. במקרים רבים עיון מעמיק מעלה כי הצימוד בין הסוגות מצביע על קשר עמוק בין התחומים¹.

דוגמה לכך אנו מוצאים בתחילת סוגיות חנוכה בגמרא בשבת. הגמרא עוסקת בהלכות חנוכה, ובכלל זה במיקום הדלקת הנר:

אמר רבינא משמיה דרבא זאת אומרת: נר חנוכה מצוה להניחה בתוך עשרה. דאי סלקא דעתך למעלה מעשרה - לימא ליה: היה לך להניח למעלה מגמל ורוכבו! - ודילמא: אי מיטרחא ליה טובא אתי לאימנועי ממצוה. אמר רב כהנא, דרש רב נתן בר מניומי משמיה דרבי תנחום: נר של חנוכה שהניחה למעלה מעשרים אמה - פסולה, כסוכה וכמבוי. (כא, ב)

רבי תנחום מסביר כי יש שלוש הלכות זהות הנוגעות לגובה של עשרים אמה: נר חנוכה, סוכה ומבוי. מפני שהעין לא שולטת מעל גובה עשרים אמה, אין להדליק נר חנוכה בגובה רב זה, וכך ההלכה בנוגע לסוכה וגם בנוגע להגדרת מבוי². מיד לאחר מכן הגמרא מביאה דרשה משמו של רב תנחום:

1. בנושא זה עסקנו בהרחבה בספרי 'מסיני ועד ימינו' בפרק 1.6. דוגמה זאת מובאת בסיום הפרק בעמודים 109-111.

2. ראו בעניין זה גם את סוגיית הפתיחה למסכת סוכה. באופן עקרוני ניתן להסביר שגם בשני תחומים אלו יש צורך בהיכר.

ואמר רב כהנא, דרש רב נתן בר מניומי משמיה דרב תנחום: מאי דכתיב "והבור רק אין בו מים", ממשמע שנאמר והבור רק איני יודע שאין בו מים? אלא מה תלמוד לומר אין בו מים - מים אין בו, אבל נחשים ועקרבים יש בו. (כ.ב. א)

הגמרא מביאה דרשה נוספת של רב כהנא בשם רב נתן משמו של רב תנחום, אך נראה במבט ראשון שאין קשר מהותי בין הדרשה והלכות חנוכה. ברם, נראה שהגמרא שילבה באופן מיוחד בין שתי דרשותיו של רב תנחום. דבר זה קשור כנראה לשני נושאים שנאמרו באותה דרשה, שהרי פרשת וישב נקראת בסמיכות לחנוכה. בהחלט יתכן כי רב תנחום אמר את דבר ההלכה לחנוכה ואת הדרשה לפרשת השבוע יחדיו באותו שבוע.

נראה שיש לפסוע צעד נוסף ולבחון את הקשר בין האגדה וההלכה בסוגיה. ה'משך חכמה' על התורה מביא את דרשת רב תנחום עם תוספת הסבר:

והבור ריק, אין בו מים. הרואה מקום שנעשה לו נס מברך "ברוך שעשה לי נס במקום הזה". הפירוש כדברי אבודרהם, דוקא שיצא מדרך הטבע. והא דמברך על נר חנוכה, משום שנעשה נס בפך השמן, שזה נגד הטבע. והנה עיקר הנס לנצחון מלכות אנטיוכוס, וישראל קיבלו מלוכה מאתיים שנה, ולזכרון צריך להאיר נרות, ולזה סגי בחזונו בעלמא. אך להורות על נס פך השמן צריך דוקא דיהא 'שלטא ביה עינא' - תוך עשרים אמה. ורמז לזה שהיה מאיר בתוך ההיכל, ופתחו של היכל גבוה כ' אמה. (בראשית לו, כד)

ה'משך חכמה' מבחין בין נס נסתר שהקב"ה מוביל בתוך מנהגו של עולם, ובין נס החורג מגבולות הטבע וגלוי לכל. כדי לברך על נס צריך שהוא יהיה גלוי לכל, לכן מברכים רק על נס החורג מדרך הטבע והוא נשלט בעין - נס גלוי. נס חנוכה נחשב כנס היוצא מגבולות הטבע בגלל העובדה שהנרות דלקו זמן רב יותר ממה שכמות השמן אפשרת. רבי תנחום קובע שלכן יש צורך לראות את הנרות, כפי שיש צורך לראות את הנס על מנת לברך. לאור דברי הרמב"ם, יש להסביר שקביעת ימי חנוכה כימי שמחה והלל נובעת מניצחון המלחמה, דבר שאינו חורג מחוקי הטבע. מצוות הדלקת נר חנוכה, כולל אמירת הברכות, קשורה לנס החורג ממנהגו של עולם.

רבי תנחום למד עקרון זה מהנס שנעשה ליוסף, כפי שממשיך להסביר ה'משך חכמה':

והנה ביוסף אמר רבי תנחומא במדרש "שבשעה ששב יוסף מקבורת אביו, שהציץ בבור, ולשם שמים נתכון - לברך 'ברוך שעשה לי נס במקום הזה'". ועיקר הנס הוא מה שהעלוהו מהבור, ומסיבות ההשגחה נעשה לשר על כל מצרים. אך הברכה צריך לברך על דבר יוצא חוץ מהטבע. וזה שאמר ר' תנחום (שבת כב, א) 'אבל נחשים ועקרבים יש בו', והיה נס יוצא מטבע העולם, ולזה בירך 'ברוך שעשה לי נס'. ולזה נסמכו שני מאמרי ר' תנחום - הוא רבי תנחומא דבמדרש, כידוע - להורות שבחנוכה וביוסף הנס היה הסבות מההשגחה נצחון ומלוכה, רק שהברכה היתה כאן על הבור שלא הזיקוהו נחשים, וכאן על פך השמן...

ההשגחה הנסתרת ניכרת בכל סיפורו של יוסף, אך הברכה נאמרה דווקא על נס החורג ממנהגו של עולם. יתכן והשהות בבור היא אינה מרכז סיפור יוסף במצרים, אך אירוע זה הוא שקובע מבחינה הלכתית בגלל המובהקות שבו.³

שילוב סוגיית הלכה ואגדה וסמיכות בין המדרשים והדיון ההלכתי בא ללמד אותנו על רגישותה ועומקה של הלכה. הגמרא משלבת בין הסוגיות ההלכתיות ובין דברי האגדה על מנת להעביר לנו מסר מורכב שאי אפשר להעבירו בסעיף קטן הלכתי. מיזוג זה מעשיר את עולמו הדתי של הלומד ונותן משמעות ערכית לפרט ההלכתי ובמקרה זה לתקנת החג.

בין אסתר ליוסף

הקבלות רבות קיימות בין הפסוקים בסיפורי יוסף ובין מגילת אסתר. הרמיזות הינן רבות מאוד⁴ ונזכיר שתי דוגמאות:

יַעֲשֶׂה פְּרָעָה וַיִּפְקֹד פְּקָדִים עַל-הָאָרֶץ

(בראשית מא, לד)

וַיִּקְבְּצוּ אֶת-כָּל-אֶכְלֵ הַשָּׁנִים הַטּוֹבוֹת הַבָּאֵת הָאֵלֶּה

(שם לה)

כִּי-אִיֶּה אֶעֱלֶה אֶל-אָבִי וְהִנְעַר אֶיָּנְנֹו אֹתִי פֶן אֶרְאֶה בְּרַע אֲשֶׁר יִמְצָא אֶת-אָבִי.

(שם מד, לד)

וַיִּפְקֹד הַמֶּלֶךְ פְּקָדִים, בְּכָל-מְדִינֹו מַלְכוּתוֹ, וַיִּקְבְּצוּ אֶת-כָּל-נְעָרָה-בְּתוּלָה טוֹבַת מְרָאָה

(אסתר ב, ג)

אֶל-שׁוֹשַׁן הַבְּיָרָה אֶל-בַּיִת הַנָּשִׁים.

כִּי אֵיכָכָה אוֹכֵל, וְרֵאִיתִי, בְּרַעָה, אֲשֶׁר-יִמְצָא אֶת-עַמִּי.

(שם ח, ו)

כפי ש'משך חכמה' עוסק בעקבות יוסף בשאלת ההשגחה הנסתרת וההשגחה הגלויה, כך רומזים הפסוקים לקשר בין יוסף ואסתר. בשני סיפורים אלו ברור לכל הקוראים מיהו הטווח את החוטים מאחורי הקלעים ומוביל את העלילה. המלך המוזכר במגילת אסתר הוא אחשוורוש, אך ברור לכולם למי באמת הכוונה, ולכך הקורא רומז בשינוי מנגינת הקריאה.

מגילת אסתר רומזת בביטויים רבים לסיפורו של יוסף כדי להדגיש נקודה זו. ישנם קווי דמיון משותפים ליוסף ואסתר: שניהם בני עם ישראל שהגיעו לגדולה בחצר של מלכות נכרית. אסתר דומה ליוסף בשמירה על זהותה (לעיתים בסתר), ושניהם היו במקום ובזמן הנכון כדי להוביל את רצון ה' בעולם ולהציל את עם ישראל. דבר זה נאמר בפירוש גם לגבי יוסף וגם כדרישה כלפי אסתר:

3. לאור הסבר זה עולה קושי שההלכה נקבעת לעיתים לא לפי האירוע המרכזי ופעולת יד ה' במציאות, אלא לאור האירוע היחיד שאינו עומד במרכז הבמה אך הוא חורג מחוקי הטבע.

4. ראו בעניין זה בהקדמה לפירוש דעת מקרא לספר אסתר עמודים 12-14.

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יוֹסֵף אֶל-תִּירָאוּ כִּי הִתַּחַת אֱלֹהִים אָנִי. וְאַתֶּם חֲשַׁבְתֶּם עָלַי רָעָה אֱלֹהִים
חֲשַׁבָה לְטֹבָה לְמַעַן עֲשֶׂה פְּיֹם הַזֶּה לְהַחֲיִית עַם-רַב. (בראשית נ, יט-כ)

וַיֹּאמֶר מֶרְדֵּכַי, לְהָשִׁיב אֶל אֶסְתֵּר: אֵל תִּדְמֵי בְּנַפְשֶׁךָ, לְהַמְלִיט בַּיִת הַמֶּלֶךְ מִכָּל-הַיְהוּדִים.
כִּי אִם הַחֲרַשׁ תִּחְרִישִׁי, בְּעֵת הַזֹּאת רִיחַ וְהַצְלָה יַעֲמוּד לַיהוּדִים מִמָּקוֹם אַחֵר, וְאַתְּ נִבִּית
אֲבִיךָ תִּאֲבֹדוּ; וּמִי יוֹדֵעַ אִם לָעַת פְּזֹאת, הַגַּעַת לְמַלְכוּת. (אסתר ד, יג-יד)

אחרית דבר - מועדים מדרבנן

דרך השגחת ה' בעולם השתנתה בין ימי הבית הראשון והבית השני. הנבואה פסקה ואין לנו מי שיעביר את דבר ה' בעולם, אך אנו נדרשים לרגישות והקשבה לפעולת ה' בעולם בכל תקופה ובכל דור. פורים וחנוכה נקבעו כימי חג על ידי חז"ל, וחגים אלו מבטאים את דבר ה' הקיים בעולם ומלווה אותנו. חז"ל קוראים לנו להוקיר ולשים לב לאותם אירועים וכאשר יש צורך גם לתקן ימי חג לדורות.

כוונת כל הדברים האלה היתה ששכלינו אינם מגיעים להשיג את אופן התהוותם של דברים טבעיים אלה הנמצאים בעולם ההתהוות והכליון, ולא לתפוש כיצד התחילה מציאותו של כוח טבעי זה בהם, שהרי אין הוא דבר הדומה למה שאנו עושים. כיצד אפוא נבקש שהנהגתו יתעלה אותם והשגחתו עליהם ידמו להנהגתנו את מה שאנו מנהיגים ולהשגחתנו על מה שאנו משגיחים עליו?... אבל משמעות השגחתו אינה משמעות השגחתנו, ומשמעות הנהגתו את בריותיו אינה משמעות הנהגתנו את מה שאנו מנהיגים, ואין הגדרה אחת משותפת להם, כפי שחשוב כל נבון... זאת היתה מטרת ספר איוב כולו, כלומר לתת את עיקר האמונה הזו ולהסב את תשומת-הלב אל הראיה הזאת מן הדברים הטבעיים, כדי שלא תטעה ותבקש בדמיוןך שידיעתו תהיה כדיעתנו, או כוונתו, השגחתו והנהגתו ככוונתנו, השגחתו והנהגתנו... (מורה הנבוכים ג, כג)

בחיי יום יום אנו לא תמיד שמים את ליבנו להבחין ביד ה' בעולם. עולם כמנהגו נוהג והשגרה נראית לנו כדבר קבוע וסתמי. גם המחפש את השגחת הקב"ה בעולם יכול להגיע לידי טעות, והפרשנות אותה הוא מציע יכולה להתגלות כאינה נכונה. חז"ל מלמדים אותנו שגם בימים אלו אנו נדרשים לחפש את היד הנעלמה המנהיגה את עולמנו, לפרשה ולהוקיר תודה על הניסים הנסתרים שנעשים לנו.

